

UDK: 311.752

ZAMONAVIY PEDAGOGIK METODLAR ASOSIDA TALABALARGA TA'LIM-TARBIYA BERISH MEXANIZMLARI

Jumaniyozova Nasiba

Toshkent davlat transport universiteti

F.f.b.f.d.(phd), dotsent

+99871 299-02-36

<https://orcid.org/0000-0001-8208-4276>

e-mail: jumaniyazovan87@gmail.com

TDTrU.f.f.d. prof. J.Ramatov taqrizi asosida

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim jarayonida talabalarga ta'lim va tarbiya berish jarayonida qo'llanilayotgan zamonaviy pedagogik metodlar va ularni samarali amalga oshirish mexanizmlari tahlil qilingan. Muallif metodlarning tadqiqotlari, amaliy laboratoriyalari hamda pedagogik faoliyatdagi interaktivlik, shaxsga yo'llangan jismoniy va jismoniy mehnat haqida fikr yuritadi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, metodologiya, ta'lim-tarbiya, interfaol metodlar, pedagogika, innovatsion texnologiya, o'yin texnologiyasi, yuksak ma'naviyat.

MECHANISMS OF EDUCATION AND EDUCATION OF STUDENTS BASED ON MODERN PEDAGOGICAL METHODS

Annotation. This article analyzes modern pedagogical methods used in the process of education and upbringing of students in higher education and the mechanisms for their effective implementation. The author discusses the research of methods, practical laboratories, as well as interactivity in pedagogical activity, physical and physical labor directed at the individual.

Keywords: education system, methodology, education, interactive methods, pedagogy, innovative technology, game technology, high spirituality.

МЕХАНИЗМЫ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ

Аннотация. В статье анализируются современные педагогические методы, используемые в процессе обучения и воспитания студентов в высшей школе, и механизмы их эффективной реализации. Автор рассматривает исследования методов, практические лаборатории, а также интерактивность в педагогической деятельности, физический и физический труд, направленный на личность.

Ключевые слова: система образования, методика, образование, интерактивные методы, педагогика, инновационные технологии, игровые технологии, высокая духовность.

KIRISH

Globallashuv va faol axborot almashinuv jarayonida ommaviy madaniyatning tobora avj olib borishi, XX asrda terrorizm, ekstremizm, odam savdosi, giyohvadlik kabi illatlar davlatlar rivojiga to'siq bo'lgan bo'lsa, XXI asrda yuqoridagi vayronkor illatlar qatorida raqamli fobiya, raqamli demans, sotsial qaramlik kabi illatlar tobora katta auditoriyani qamrab olmoqda. O'quvchilarda mazkur buzg'unchi g'oyalarga qarshi ma'naviy immunitetni hosil qilishda axloqiy qarashlarni, insoniy fazilatlarni Soft skills – hayotiy ko'nikmalar sifatida rivojlantirishga ustuvorlik berilmoqda. Shuningdek, xalqaro ta'lim tajribalaridan kelib chiqib, o'quvchilarda faol fuqarolik kompetensiyalarini, insoniy fazilatlarni, ya'ni qadriyatli munosabat, qadriyatli xulq-atvorni rivojlantirishda aksiologik yondashuv bugungi kunda rivojlangan davlatlar tomonidan samarali ekanligi alohida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, o'quvchilarda insoniylikni belgilab beruvchi shaxsiy qadriyatlarini shakllantirish, Soft Skills, "4K" ko'nikmalarni rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish, mazkur ko'nikmalarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy omillarni aniqlashtirish, pedagogik-dagnostik korrektsiyalash faoliyatini tizimli amalga oshirish va o'quvchilarning shaxsiy qadriyatlari, axloqiy qarashlari, insoniy fazilatlarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar pedagog kadrlarning kasbiy kompetentlik sifat (kompetensiya)lariga egaliklarini aniqlash va baholashni taqozo etmoqda. Shu bois so'nggi yillarda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida pedagog kadrlarning kasbiy kompetentlik sifatlariga egaligini aniqlash va baholashga e'tibor qaratilib, bu yo'lda amaliy harakatlar olib borilmoqda. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlarni yetishtirish masalasi ko'plab umumiy ilmiy, ijtimoiy, madaniy va axloqiy jarayonlar tutashgan joydadir. Pedagoglarning o'zi muhim ijtimoiy rol o'ynaydigan ziyolilarning o'ziga xos guruhini tashkil etadi. Aynan oliy ta'lim muassasasining pedagogsi zamonaviy raqobat sharoitida yuqori malakali mutaxassisni shakllantirishga bevosita javobgardir. O'zbekiston Respublikasi kelajak taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy, ijtimoiy-

siyosiy va huquqiy omillarga va shu bilan birga madaniyma'naviy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlarga bog'liqdir .

Oliy ta'lim dagi o'quv jarayonining sifati ko'p omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida o'qitishning usul va metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Binobarin, ular bilimlarning ongli va chuqur o'zlashtirilishiga, talabalarda mustaqillik va ijodiy faollikning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Usul va metod tushunchalari o'zaro bog'liqdir, chunki ularning har biri metod sifatida ham, usul sifatida ham namoyon bo'ladi. Ta'lim metodlari: tushuncha, funksiya, tasnif. «Metod» so'zining yunoncha tarjimasi «tadqiqot, usul, maqsadga erishish yo'li» kabi ma'nolarni anglatadi. Filofosiya lug'atida ushbu tushuncha umumiy tarzda «maqsadga erishish usullari»¹ deya sharhlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogika amaliyotida o'qitish usullari va metodlarining juda katta boyligi to'plangan. Ularni tanlashda turli sharoitlar, o'tilayotgan fanning xarakteri, bolalarning yosh xususiyatlari, oldingi tayyorgarlik darajasi va hokazolar hisobga olinadi. Forobiyning fan va san'atning afzalligi haqidagi risolasida o'quv jarayonini tashkil etishga va o'qitish metodlariga qo'yiladigan talablar ifodalangan. Olim o'zining o'qitish metodlari haqidagi tushuntirishlarida talabalarga turli bilimlar berish bilan birga, mustaqil holda bilim olish yo'llarini ham ko'rsatish, ularni bilimlarning zarurligiga shak-shubhasiz ishontirish kerakligini uqtirgan.

Sharq qomusiy olimlarining asarlarini tahlil qilish, hozirgi terminologiyadan foydalanib, mazkur asarlar mualliflarining prinsiplari va o'qitish metodlari bilishning umumiy qonunlariga muvofiqligini anikqash imkonini beradi. Barcha qomusiy olimlar foydalangan o'qitish metodlarini bir necha guruhga ajratish mumkin. Bular: ko'rsatmali tajriba metodlari (Ibn Sino), bilimlarni bayon qilishning savol-javobli yo'llari (Abu Rayhon Beruniy, al-Xorazmiy), ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlari, bilimlarni tekshirish metodlari (Abu Nasr Forobiy, al-Xorazmiy) va hokazolardan iboratdir. Shunisi diqqatga sazovorki, mazkur olimlarning barchasi talabalar faoliyatini kuchaytirish va ularda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish maqsadini ko'zlagandar.

Burxoniddin Zarnudjiyning fikricha, insonning bilish faoliyati bilmaslikdan bilishga qarab boradi. Aql - faol, ijodiy kuchdir, koinotni bilish qurolidir. Ammo dastlabki tajribasiz bilishning bo'lishi mumkin emas. Chunki umuminsoniy aql tushunchasi taqqoslash, kuzatish va tajriba yo'li bilan tarkib topadi. Bundan shunday pedagogik xulosa chiqarish mumkinki, inson hissiy idrokni boyitish bilangina o'zining bilimlarini oshira oladi. Shuning uchun ta'limda talabalarning o'zidagi tajribaga tayangan metodlardan iloji boricha keng foydalanish kerak.

Metodlar va usullarni tanlash o'qituvchi darsda hal qilishi mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Chunonchi, yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qo'llansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va mavzuni umumlashtirishda yana boshqa xil metodlar qo'llanadi. Darsning turli bosqichlarida puxta o'ylash va samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir. O'qituvchi darsning eng boshida 4-5 daqiqa umumiy so'rashni amalga oshiradi va talabalarning qaysi guruhi o'tgan dars bo'yicha yetarli darajada o'zlashtirmaganini aniqlaydi va keyingi so'rashda sinfning diqqat-e'tiborini eng avval ana shu masalaga qaratadi. Dastlab savollarga batafsil javob bera oladigan talabalardan so'raydi. Natijada sinfning bir qismi uchun murakkablik qilgan material tushunarli bo'ladi. Bu usul talabalarning mashg'ulotlardagi nuqsonlarini payqash va shu zaxoti bartaraf etishda yordam beradi. Mazkur usulning samaradorligi ham xuddi ana shundadir.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari talabalarini yangicha tafakkurga ega, ijodiy fikrlovchi, yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalash o'quv muassasalarimiz oldida turgan eng dolzarb muammolar sirasiga kiradi. Bunday muammolarni hal etish ko'p jihatdan ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan samarali usullar, vositalar va ularni shakllantirish yo'llariga ham bog'liq. Demak, ta'lim muassasalarida yoshlarni mustaqil ishlash faolligini boshqarishda professor-pedagog tomonidan ta'lim-tarbiya jarayonini uzluksiz ravishda barcha bosqichlarda amalga oshirishlariga bog'liq, deyish mumkin. Buning uchun ta'lim dargohlarida mustaqil ishlashga o'rganish tarbiyasini shakllantirishni dolzarb vazifa qilib qo'yimoq lozim. Pedagogik ta'lim-tarbiya tizimida har bir fan talaba-yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda ma'lum maqsadlar uchun o'z ta'sirini o'tkazadi. Talabalarni axloq qoidalari, fanlar bo'yicha bilimlarni baholash mezonlari, ichki tartib-qoidalari va nizomlari bilan belgilanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pedagogikaga oid adabiyotlarda pedagogik o'yin degan tushuncha mavjud. Pedagogik jarayonni tashkil etishning bir qator metodlari va usullari hamda turli shakldagi pedagogik o'yinlar —O'yinli pedagogik texnologiyalarni tashkil etadi. Pedagogik o'yinda ta'limning pedagogik maqsadlari aniq qilib qo'yiladi. Pedagogik o'yinlar asosida talabalarning o'quv faoliyatiga yo'llovchi o'yinli usullar va vaziyatlarni vujudga keltirish yotadi. G.K.Selevko tomonidan pedagogik o'yinlar tasnifi va uni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari ishlab chiqilganini e'tirof etmay bo'lmaydi. Olimning fikriga ko'ra, pedagogik o'yinlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda bo'ladi:

- didaktik maqsad o'yinli vazifa shaklida qo'yiladi;
- o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi;
- o'quv materialidan o'yin vositasi sifatida foydalaniladi;
- o'quv jarayoniga didaktik vazifa o'yinga aylantirilganda musobaqalashish unsurlari kiritiladi;
- didaktik vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishi o'yin natijalari bilan bo'linadi. Pedagogik o'yinlar faoliyat turlari, pedagogik jarayon xarakteri, o'yin metodikasi, soha xususiyati, o'yin muhiti bo'yicha tasnif qilingan. Oliy Oliy ta'lim amaliyotida tadbirkorlik o'yinlariga alohida ahamiyat beriladi. Tadbirkorlik o'yinlari nazariyasi umuman boshqa o'yin faoliyati nazariyasi bilan bevosita bog'langan. Tadbirkorlik o'yinlarini mashhur psixologlar L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, N.Y.Galperin va boshqalarning ishlarida nazariy jihardan asoslangan. Ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanganlik darajasini nazorat qilish ham alohida ahamiyatga ega. Shu xususda, o'yin orqali og'zaki savol-javob usuli an'anaviy usullardan biri hisoblanadi. Og'zaki savol-javob orqali tashkil qilingan o'yin texnologiyasi talabalarni hozir javoblikka tayyorlaydi. Og'zaki savol-javob orqali tashkil qilingan o'yin yakka va yopasiga so'rash tariqasida amalga oshiriladi. Yakka talabadan so'ralganda pedagog talabaga savol beradi, uning javoblaridan talaba materialini qanchalik o'zlashtirganligi ma'lum bo'ladi. Butun guruh yoppasiga so'ralganda, pedagog o'zaro mantiqiy bog'langan savollarni tanlaydi va ularni butun guruh talabalariga tashlaydi. Bunday holatda talabalarning javob berishga faolligi aniqlanadi. Og'zaki savol-javob talabalarni so'zamollikka, aniq

soʻzlar ishlatib, mantiqiy javob axtarishga, shakllangan bilimni soʻzlarda ifodalashga oʻrgatadi hamda ogʻzaki nutq madaniyatini oʻstiradi. Pedagogning vazifasi, talabalar nutqidagi baʼzi nuqsonlarni ustalik bilan talabaning izzat-nafsiga daxl qilmasdan, kamsitishlarsiz toʻgʻrilashdan iborat. Bu oʻyin turi talabalarda nutq oʻstirish mezonini tarbiyalash turiga kiradi.

Metodik koʻrsatmalarda metodologiya masalalari va pedagogik oʻyinlar nazariyasiga katta eʼtibor berilgan. Pedagogik oʻyinli, munozarali, muammoli masalalarni yechish amaliy mashgʻulotlarda har bir mavzu boʻyicha oʻyin texnologiyalar asosida adabiyotlarda manbalar taklif etiladi. Biz talabalarga oʻyin mashgʻulotlarini bajarishdan oldin quyidagi amallarni bajarishni tavsiya etamiz:

- mavzu yuzasidan zaruriy adabiyotlarni toʻplash va ularni oʻrganish;
- fikrlab, oʻylab, oʻyinning rejasini tuzish;
- asosiy manbalarning toʻgʻriligiga ishonch hosil qilish;
- adabiyotlarda koʻrib chiqilgan asoslarni taqqoslab ulardan umumiy va xususiyatlarini ajratish;
- oʻyinga tegishli koʻrgazmali qurollarni tayyorlash, shaxsiy kuzatishlar, tajriba va hayotiy mohirlikdan foydalanish. Taʼlim jarayonida oʻtkaziladigan oʻyinlar talabalarning nafaqat fanga nisbatan qiziqishini uygʻotadi, balki ularning milliy qadriyatlar va madaniy-meroslarimizdan foydalanishning asoslarini mukammal bilib olishga asos boʻladi. Bu nazariya pedagogik texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Pedagogik texnologiya shakllar, metodlar, yoʻllar, usullar, tarbiyaviy vositalarni, tanlab olish va joylashtirishni, aniqlovchi psixologik-pedagogik, koʻrsatmalarning majmuidan iborat. Texnologik tuzilmalarning yordamida oʻquv-tarbiya ishining bironta yoki bir nechta jabhalarda talabalarning bilim, malaka va koʻnikmalarini oʻzlashtirishda samarali natijalarga erishish taʼminlanadi. Shunday qilib, oʻyin texnologiyasini tashkil qilishda professor-pedagoglar va talabalarning oʻzaro bir-biriga bogʻliq ishi dasturlashtiriladi. Oʻyin texnologiyalarining bir necha modifikatsiyalari mavjud:

1) Imitatsion o'yinlar. Bunday o'yinlardan maqsad qaysidir tashkilot, muassasa va uning qismlari faoliyati andaza qilinadi. Voqealar kishilarning biron faoliyati yoki holati namuna qilib olinishi mumkin. Ssenariyda bunday o'ynash yozib chiqiladi va imitatsiya qilinadigan obyektlar va jarayonlar belgilanadi.

2) Operatsion o'yinlar. Bunday o'yinlarda aniq o'ziga xos voqea-hodisaning bajarilishi mashq qilinadi. Operatsion o'yinlar ish jarayoniga mos modellashtiriladi.

3) Rol ijro etish o'yinlari. Unda aniq shaxsning xulqi xatti-harakati, o'z vazifalari va majburiyatlarini bajarilish taktikasi mashq qilinadi.

4) Tadbirkorlik teatri. Bunda qandaydir vaziyat va undagi kishining xulqi o'ynaladi. Bu o'yinning asosiy vazifasi turli holatlarda mo'ljalni to'g'ri baholay olishni o'rgatish, o'zining xulqiga to'g'ri baho berish, boshqa kishilarning imkoniyatlarini baholay olish, ular bilan muloqot o'rnatishga o'rgatishdir.

5) O'yinga kirishish. Bu bosqichda o'yin rejasi aniqlanadi, mashg'ulotning bosh rejasi belgilanib olinadi, mashg'ulotning bosh maqsadi shakllantiriladi, muammoni qo'yish va vaziyatni tanlash kerak bo'ladi.

6) O'tkazish bosqichi. Bu o'yin jarayonidir. O'yin boshlangach, hech kim unga aralashmaydi va uning borishini o'zgatira olmaydi. O'yinni faqat uni boshqaruvchi tuzatib borishi mumkin.

7) Tahlil bosqichi. O'yin natijalari muhokama qilinadi va baholanadi. Bu bosqichda ekspertlarning fikrlari eshitiladi, o'zaro fikr almashinadi, talabalar o'z xatti-harakatlari va xulosalarini himoya qiladilar.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'yin texnologiyalaridan foydalanishning asosini talabalarni faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi. O'yin olimlar tadqiqotlariga ko'ra, mehnat va o'qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda o'z o'rnini barqaror egallash, o'zini-o'zi boshqarish va shuningdek, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. O'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'nalgan vaziyatlarda faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o'z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi. O'yin hissiy ko'tarinkilikka xosdir. U

o'zaro kurash, musobaqalashish, raqobat shaklida namoyon bo'ladi. O'yinning o'yin mazmunini aks ettiruvchi, uni rivojlantirishning mantiqiy va vaqtincha izchilligini ko'zda tutgan bevosita tegishli va unga aloqador qoidalar bo'lishini ko'rsatadi.

Tadqiqotchilar nazariy aspektda o'yinga faoliyat, jarayon va o'qitish metodi sifatida qaraydilar. O'yin faoliyat sifatida maqsadning belgilab olish, rejalashtirish va amalga oshirish, natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi. Va bunda shaxs subyekt sifatida o'z imkoniyatlarini to'la amalga oshiradi. O'yin faoliyatini motivatsiyalash o'yin xarakterining musobaqalashish shartlari, shaxsning o'zini namoyon qila olishi, o'z imkoniyatlarini amalga oshirish ehtiyojlarni qondirishdan kelib chiqadi. O'yinlar turli maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi. Ular didaktik, tarbiyaviy, faoliyatni rivojlantiruvchi va ijtimoiylashuv maqsadlarida qo'llaniladi. O'yinning didaktik maqsadi bilimlar doirasi, bilish faoliyati, amaliy faoliyatda bilim, malaka va ko'nikmalarni qo'llash, umumta'lim malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. O'yinning tarbiyaviy maqsadi esa mustaqillik, irodani tarbiyalash, muayyan yondashuvlar, nuqtainazarlar, ma'naviy-estetik dunyoqarashni shakllantirishdagi hamkorlikni, kollektivizmni, jamoaga kirib keta olishni, kommunikativlikni tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi. Faoliyatni rivojlantiruvchi o'yinlar, diqqat, xotira, nutq, tafakkur, qiyoslash malakasi, chog'ishtirish, o'xshashni topish, faraz, xayol, ijodiy qobiliyat, empatiya, refleksiya, optimal yechimni topa olish, o'quv faoliyatini motivatsiyalashni rivojlantirishga qaratilgan.

O'qishga bo'lgan yordamni olish uchun unga har bir masala mustaqil va ijodiy yondashishni zarur. Ta'lim jarayonining samarali bo'lishi, eng avvalo, pedagogning faoliyati to'g'ri tashkil etish bog'liq. Pedagogik texnologiyaning asosli negizi ham aynan shu hamkorlikka tayanadi. Ya'ni, o'qituvchi va o'quvchiga yordam olish yo'lida qo'llab-quvvatlash texnologiyalaridan foydalanish kerak. Agari ta'lim texnologiyalari orqali o'quv quvvat olish imkoniyatlariga erishish – ya'ni o'quvchilar mustaqil fikrlasa, ijodiy ishlasa, izlansa, tahlil qila olsa, ishlab chiqarishni o'rgansa, o'ziga va guruhiga baho bera bo'lsa, o'qituvchi esa buning uchun sharoit va imkon yaratib bera bo'lsa – bunday ta'lim albatta yuqori samaradorlikka ega bo'ladi. Shuni unutmas lozimki, har bir dars, mavzu yoki fan o'ziga xos pedagogik texnologiyani talab qiladi. Ya'ni pedagogik texnologiya – bu yakkalangan o'quv jarayoni bo'lib, o'quvchining

harakatidan chiqib, aniq yo' va u kelib chiqqan, oldindan belgilangan kafolatlangan natijani nazorat qilish tizimili pedagogik faoliyatdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Zamonaviy pedagogik metodlar asosida ta'lim va tarbiyani uyg'unlashtirish — bu o'z oldiga muhim vazifalar qo'ygan jamiyat uchun muhim strategik yo'nalishdir. Ta'lim-tarbiya mexanizmlarining ishchi va puxta tayyorlangan bo'lishi, talabalar shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu boisdan ham pedagoglar doimiy ravishda zamonaviy metodlarni o'zlashtirib borishi, ijodkorlik bilan qo'llashni ta'lim tizimini oshirishning muhim omilidir.

ADABIYOTLAR

1. Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – T., 1993. -364 b.
2. Xustav A. Rol innovatsii v razvitii obrazovaniya i nauki. – M., 2004.
3. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va mahorat. – T., 2003.
4. Yo'ldoshev J.G'. Pedagogik texnologiyalar. – T., 2000